Lietuvos istorijos institutas

LIETUVOS ARCHEOlogija 24

DIEMEDŽIO LEIDYKLA
VILNIUS

VILNIUS 2003

UDK 902/904(474.5)
Li227

Redaktorių kolegija:
Algirdas Girininkas (*ats. redaktorius*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)
Vytautas Kazakevičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)
Mykolas Michelbertas
(*Vilniaus universitetas*)
Ēvalds Mugurēvičs
(Latvijos universiteto
Latvijos istorijos institutas)
Vytautas Urbanavičius
(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“*)
Gintautas Zabiela
(*Lietuvos istorijos institutas*)

ISSN 0207-8694
ISBN 9986-23-105-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2003
© Straipsnių autoriai, 2003

LIETUVOS ARCHEOLOGIJA. 2003. T. 24, p. 299–312. ISSN 0207-8694

ATSIMINIMAI

KARALIAUČIAUS UNIVERSITETE 1938–1940 M.
(PRISIMINIMAI IŠ STUDIJŲ LAIKŲ KARALIAUČIAUS UNIVERSITETE)

PRANAS KULIKAUSKAS

KELIOS ISTORINĖS DATOS

Karaliaučiaus universiteto istorija siekia XVI amžiaus vidurį. Universiteto pradininkas buvo Prūsijos kunigaikštis Albertas, kilęs iš Brandenburgo didikų, bet glaudžiai susijęs su Lietuva. Jis buvo Lietuvos ir Lenkijos valdovo Žygimanto Senojo sūnėnas. Prūsijoje įsteigė Evangelikų bažnyčią ir globojo Lietuvos reformatus, persekiojamus Lietuvos katalikų bažnyčios hierarchų ir karalienės Bonos Sforzos.

Karaliaučiaus universitetas įkurtas 1544 metais, beveik 35 metais anksčiau negu Vilniaus universitetas (1579). Universitetas tapo mokslo centru daugeliui lietuvių. Be to, ir pirmieji jo profesoriai buvo lietuviai: Abraomas Kulvietis, Stanislovas Rapalionis ir kt. A. Kulvietis buvo Albrechto patarėjas. Daug lietuvių visais laikais studijavo šiame universitete. Jame studijavo ir mums visiems žinomas Martynas Mažvydas.

Jau pirmaisiais Karaliaučiaus universiteto gyvavimo metais lietuviams studentams buvo skiriamos net 7 stipendijos. Daugiausiai jame mokėsi didikų (Radvilų, Goštautų, Kęsgailų) vaikai ir jų rekomenduoti žmonės.

Kaip nurodo „Mažosios Lietuvos enciklopedija“[1], pirmaisiais šio universiteto gyvavimo metais (1544–1560) jame mokėsi 200 studentų, tarp kurių buvo 16 lietuvių kunigų. Iš viso iš Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės XVI–XVII a. studijavo per 500 asmenų. Ten pat nurodoma, kad Karaliaučiaus universitetą baigė Danielius Kleinas, Matas Pretorijus, Teodoras Gotlibas Šulcas, Fridrichas Schusteris, Pilypas Ruigys, Kristijonas Donelaitis, Liudvikas Rėza, Eduardas Gisevijus ir kt. Verta paminėti, kad minėtą Universitetą lankė ir Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis. Vien 1774 m. čia studijavo 62 lietuviai. XVIII a. universitete veikė ir lietuvių kalbos seminaras, vėliau gavęs Lietuvių kalbos katedros (*Lehrstuhl*) vardą. Joje dirbo žymūs kalbininkai ir istorikai, tokie kaip Johanas Voigtas, parašęs garsiąją „Prūsų žemės istoriją“, Christophas Hartknochas, Georgas Nesselmanas, Adalbertas Bezenbergeris (gerai mums žinomas archeologas ir etnografas) ir daugelis kitų. A. Bezenbergeris yra buvęs net universiteto rektoriumi[2].

Po Pirmojo pasaulinio karo universiteto rektorius buvo Jurgis Gerulaitis (1934–1937), kurio mokiniai yra Kauno Vytauto Didžiojo universiteto žinomi lietuvių kalbos profesoriai: Pranas Skardžius, Antanas Salys, Kazimieras Alminauskas (Alminas), kurių paskaitų klausytis yra tekę ir man.

Trečiojo reicho metu lituanistikos seminarai taip pat veikė kai kuriuose kituose Vokietijos universitetuose. 1936–1945 metais lietuvių kalbos dėstytojas buvo ir gerai mums žinomas kalbininkas Viktoras Falkenhanas, pas kurį teko mokytis ir man.

Po 1944–1945 m. įvykių Karaliaučiaus universitetas savo veiklą kurį laiką tęsė Vokietijoje. V. Falkenhanas buvo tapęs Greisvaldo universiteto rektoriumi, o sovietiniu laikotarpiu tapo Berlyno universiteto profesoriumi.

---

[1] Mažosios Lietuvos enciklopedija, Vilnius, 2000. T. 1 (A–K), p. 731.

[2] Ten pat, p. 731–732; Sabaliauskas L. Lietuvių kalbos tyrinėjimų istorija. Vilnius, 1979, T. 1, p. 211–221.

Po Pirmojo pasaulinio karo lietuviai studijavo Berlyno, Stokholmo, Vienos, Paryžiaus, Prahos ir kituose užsienio universitetuose. Karaliaučiui atitekus SSRS, universitetas vėl pradėjo savo veiklą, kurią tęsia iki šiol.

Nemažai lietuvių Karaliaučiaus universitete studijavo ir 1920–1940 m. Tuo metu jame mokėsi daug Klaipėdos krašto vokiečių ir vokiečių bei nevokiečių iš Latvijos ir Estijos. 1938–1940 m. Karaliaučiaus universiteto studentu ir absolventu teko būti šių atsiminimų autoriui.

Dar 1918–1930 m. Lietuvoje buvo didelis tam tikrų specialybių kadrų trūkumas. Kauno Vytauto Didžiojo universitetas rengė ne visų mokslų specialistus. 1930–1940 m. studijuoti į užsienį buvo siunčiami įvairiausių specialybių žmonės. Grįžę į Lietuvą jie savo darbu ir įgytomis žiniomis prisidėjo prie mūsų kultūros vystymo. Jų įnašas į to meto Lietuvos mokslą buvo neįkainojamas. 1918–1939 m. Lietuvos archeologija domėjosi tik mėgėjai, nors jie ir atliko didelį archeologijos ir paminklosaugos darbą. Tai visiems gerai žinomas Eduardas Volteris, Tadas Daugirdas, Petras Tarasenka, generolas Vladas Nagevičius, prof. Konstantinas Jablonskis ir keliolika kitų mėgėjų[3].

Pirmas studijavęs ir baigęs archeologijos mokslus užsienyje buvo prof. Jonas Puzinas, studijavęs Heidelbergo universitete pas prof. Wahle[4].

1938 m. rudenį studijuoti archeologijos į Karaliaučiaus universitetą buvau išsiųstas ir aš.

VALSTYBINĖS STIPENDIJOS PASKYRIMAS

Studijuodamas Kaune, Vytauto Didžiojo universitete, lietuvių kalbos ir literatūros bei istorijos mokslus ir dirbdamas Vytauto Didžiojo Kultūros muziejuje, nesvajojau, kad kada nors turėsiu galimybę vykti į užsienį pagilinti archeologijos žinias. Netikėta žinia 1938 m. liepos mėn. pasiekė mane Upytėje, buvusiame Naujamiesčio valsčiuje, Panevėžio apskr., kur tyrinėjau netoli Čičinskio piliakalnio naujai aptiktą iki tol nežinomą kapinyną. Iš ištirtų 51 kapų, vienas iš jų, kapas Nr. 7, pasižymėjo turtingais dirbiniais. Dvigubame kape Nr. 7 aptikome vyro ir moters palaidojimus, kur prie vyro griaučių nerasta jokių įkapių, o moters kapas buvo labai turtingas įkapių. Kaklo srityje radome sidabrinę šaukštinę antkaklę, dešinėje krūtinės pusėje – sidabrinę apskritinę ažūrinę segę, geležinę ylą, o ant rankų riešų po 6 juostines apyrankes, ant blauzdikaulių – dvi eiles žalvarinių įvijų, greičiausiai buvusių drabužių papuošimą. Toks turtingas įkapių kapas to meto Lietuvos archeologinėje medžiagoje nebuvo žinomas, jei neskaitytume turtingų dirbinių kapų T. Daugirdo, rastų Jasnagurkos–Paluknio tyrinėtame kapinyne. Sidabrinių dirbinių ten nerasta.

Apie šį netikėtą atradimą telegrama pranešiau dr. J. Puzinui, kuris su skyriaus konservuotoju Pranu Baleniūnu rytojaus dieną atvyko į Upytę apžiūrėti ir nuspręsti, ką toliau daryti. Nutarta paimti kapą tokį, koks jis tiktų būsimai Priešistorinio skyriaus ekspozicijai, nes griaučiai buvo gana gerai išlikę. Kapo originalas ir dabar yra VD Karo muziejaus Kaune fonduose[5].

Šį kapą meistriškai atskyrė nuo žemės ir sugipsavo konservuotojas P. Baleniūnas. Besidarbuojant prie kapo Nr. 7 originalo, dr. J. Puzinas man pranešė, kad Švietimo ministerija paskyrė stipendiją studijuoti archeologiją užsienyje. Esą tuo reikalu, grįžus po kasinėjimų Upytėje, aš turiu kreiptis į Švietimo ministerijos Kultūros departamento direktorių astronomą Antaną Jušką. Jis viską apiformins ir nurodys, ką reikia man padaryti. Ši J. Puzino žinia man buvo netikėta. Anksčiau apie tai su dr. J. Puzinu nebuvo jokių kalbų, matyt, norėjo man padaryti staigmeną.

Nustebau. Tačiau, jei skaitytojas patikės, didesnis džiaugsmas buvo kapo Nr. 7 atradimas, negu žinia apie stipendiją...

Baigus tyrinėjimus ir paruošus ataskaitą–dienoraštį bei perdavus rastus dirbinius Priešistoriniam skyriui reikėjo rengtis į užsienį. Reikėjo apsispręsti, kur vykti – į Varšuvos, Stokholmo ar Vokietijos universitetą. Viskas priklausė nuo Kultūros muziejaus vadovybės ir dr. J. Puzino. 1938 m. muziejuje pirmą kartą nepriklausomos Lietuvos metais buvo įrengta ir atidaryta sisteminė ir gana moderni priešistorinių laikų ekspozicija. Atidaryme dalyvavo Lietuvos prezidentas A. Smetona, ministrai ir kiti garbūs svečiai. Ekspoziciją parengė dr. J. Puzinas, aš visus dirbinius inventorizavau, P. Baleliūnas meniškai atliko montavimo darbus. Už šios ekspozicijos įrengimą dr. J. Puzinas buvo apdovanotas Gedimino ordinu.

---

[3] Kulikauskas P., Zabiela G. Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.). Vilnius, 1999.

[4] Ten pat, p. 221–230.

[5] Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. Kaunas, 1938, p. 210–222; Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai. Vilnius, 1958, kn. 1, pav. 137; Kulikauskas P. Upytės priešistorinio kapinyno (Naujamiesčio vlsč., Panevėžio apskr.) tyrinėjimų duomenys // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1998. T. 15, p. 56.

[6] Kauno Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis, Kaunas, 1941. T. 1, p. 395–344; Kauno Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus priešistorinis skyrius 1936–1940 metais // Lietuvos istorijos metraštis 1997. Vilnius, 1998, p. 447–454.

Ekspozicija buvo gausiai lankoma. Jos pažiūrėti atvykdavo ir svečiai iš užsienio[6]. 1938 m. pavasarėjant susipažinti su Lietuvos archeologine medžiaga ir jos ekspozicija atvyko Varšuvos universiteto rektorius, archeologas prof. Ježis Antonievičius (Jerzy Antoniewicz). Jis savo archeologiniuose darbuose jau daug buvo rašęs ir apie Lietuvos archeologiją („Archeologija Polski“, „Wilno i ziemia Wilenska“ ir kt.). Dr. J. Puzinas supažindino su juo ir mane, bei sutarė, kad mane priims Varšuvos universitetas. Tačiau įvyko netikėtas posūkis, kada tais pačiais 1938 m. į Kauną atvyko susipažinti su Lietuvos archeologine medžiaga Karaliaučiaus universiteto archeologijos studentai su prof. dr. Bolko Freher von Richthofenu priešakyje.

Von Richthofenas buvo žymus Vokietijos archeologas, tuomet dirbęs Karaliaučiaus universitete. Per pokalbį su dr. J. Puzinu man buvo pasiūlyta vykti į Karaliaučiaus universitetą. Prof. Richthofenas pasakė: „Kam jį siųsti į Varšuvą ar Stokcholmą, jeigu geriausia studijuoti archeologiją Karaliaučiaus universitete. Tegu atvyksta pas mus, juk prūsiška archeologinė medžiaga yra tokia pat kaip ir Lietuvos“. Dr J. Puzinui siūlymas patiko ir nutarė mane išsiųsti į Karaliaučiaus universitetą.

Kandidatus studijuoti užsienyje parinkdavo Švietimo ministerijos Kultūros departamentas. Kandidatus rekomenduodavo mokslo įstaigos arba profesoriai. Mane rekomendavo VD Kultūros muziejus ir dr. J. Puzinas.

Vykstant į užsienį, man iškilo pavardės sulietuvinimo klausimas. Tuo metu VD Kultūros muziejuje buvo prisiglaudusi Lietuvių kalbos žodyno redakcija. Ji turėjo duoti pažymėjimą, kaip gali būti sulietuvinta mano pavardė. Kalbininkai nutarė, kad šaknis „kulikas“ yra lietuviška, suslavinta tik galūnė. Komisija pasiūlė pavardę pakeisti į „Kulikas“, „Kulikūnas“ ar „Kulikaitis“. Pavardės pakeitimo procedūra buvo sunki ir ilga. To nespėjau padaryti ir išvykau su suslavinta pavarde „Kulikauskas“.

Vokiečiams ji buvo sunkiai ištariama. Laimė, kad studentai tarp savęs kreipdavosi vardais. Vėliau, jau dirbant Lietuvos mokslų akademijoje, iš mano pavardės mėgo pasišaipyti ir akademikas P. Slavėnas, kuris pats buvo vedęs lenkę ir namuose kalbėdavo lenkiškai.

Švietimo ministerija siunčiamam į užsienį studijuoti skirdavo 300 litų per mėnesį ir dar 1000 litų metams kelionės išlaidoms bei knygoms įsigyti. Tačiau stipendininkui buvo keliamos ir tam tikros sąlygos. Vykstantis į užsienį stipendininkas turėdavo pasirašyti pasižadėjimą, kad gautą pinigų sumą po studijų, gavęs darbą turės grąžinti, bet ne iš karto, o per eilę metų, išskaičiuojant iš atlyginimo tam tikrą nuošimtį. Be to, stipendininkas privalėjo pasirašyti pasižadėjimą, kad neves užsienietės ir apskritai, kol studijuos – neves.

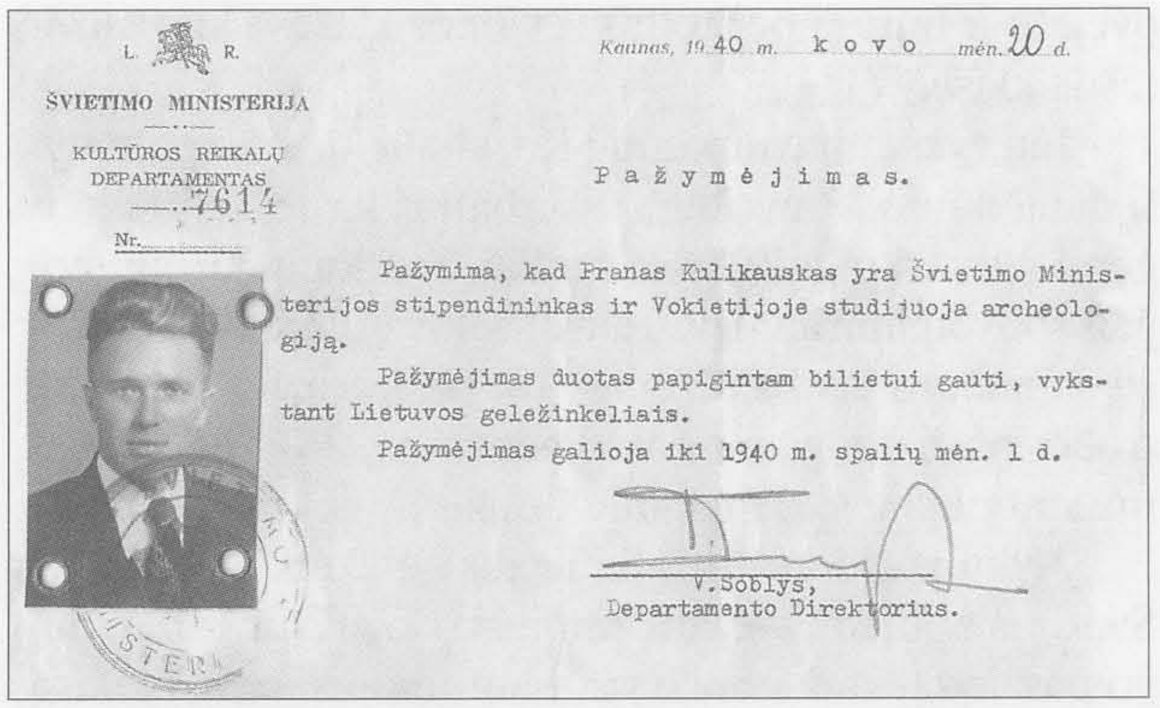

L. R.
ŠVIETIMO MINISTERIJA
KULTŪROS REIKALŲ DEPARTAMENTAS
Nr. 7614

Kaunas, 1940 m. kovo mėn. 20 d.

P a ž y m ė j i m a s.

Pažymima, kad Pranas Kulikauskas yra Švietimo Ministerijos stipendininkas ir Vokietijoje studijuoja archeologiją.

Pažymėjimas duotas papigintam bilietui gauti, vykstant Lietuvos geležinkeliais.

Pažymėjimas galioja iki 1940 m. spalių mėn. 1 d.

V. Soblys,
Departamento Direktorius.

1 pav. P. Kulikausko pažymėjimas papigintam bilietui gauti. *Iš autoriaus asmeninio archyvo.*
Fig. 1. P. Kulikauskas' certificate to get a cheap ticket.

Stipendininkai, kur jie bevyktų, nemokamai gaudavo tos šalies vizą, į kurią jie vykdavo. Tuo pasinaudojau ir aš. Vokietijos ambasada Kaune davė man nemokamą vizą studijoms ir leisdavo nusipirkti markių papiginta kaina. Oficialus markės kursas buvo apie 2,5 Lt, o studentams leisdavo pirkti vadinamąją „kelionės markę“ (*Reisemark*) po 1,5 Lt. Tuo tikslu išrašydavo tam tikrai sumai specialų pažymėjimą. Popierinę Vokietijos markę buvo draudžiama įvežti į Vokietiją, jei pagaudavo, atsisveikindavai su įvažiavimu į šalį, be to, suimdavo ir teisdavo. Įstatymai, šiuo atžvilgiu, buvo labai griežti, bet visa laimė, kad Vokietijos pasieniečiai studentų niekada netikrindavo. Tikrino tik Lietuvos pasieniečiai. Vokiečiams užtekdavo pasakyti, kad – „student“ – ir parodyti kelionės markių knygutę.

Vokietijos universitetai pradėdavo mokslo metus ne rugsėjo 1 d., o spalio 1 d. Todėl 1938 m. rugsėjo mėn. pabaigoje išvykau į Karaliaučių. Tuomet iš Kauno į Karaliaučių kursuodavo keleivinis traukinys. Pirmą malonų netikėtumą teko išgyventi dar Kauno geležinkelio stotyje. Buvau labai nustebintas, kad mane išlydėti į stotį atėjo dr. J. Puzinas ir kolegos studentai istorikai J. Valantinas ir V. Trumpa. Beje, traukinio bilietai studentams buvo pigesni. Švietimo ministerija išduodavo specialų pažymėjimą su nuotrauka, kurį išsaugojau iki dabar (1 pav.).

Į Karaliaučių išvykau neramia širdimi, vokiečių kalbą žinojau tiek, kiek išmokau Alytaus gimnazijoje ir universitete, lankydamas vokiečių kalbos pamokas, kurias vesdavo asistentas Študerus. Būdamas Karaliaučiuje supratau, kad dar gimnazijoje vokiečių kalbą ir kitus dalykus buvo galima išmokti daug geriau, bet niekas iš mokytojų nepamokė, kaip reikia mokytis. Gimnazijoje buvo pasitenkinama tik tuo, kad negautum

dvejeto ir būtum perkeltas iš vienos klasės į kitą aukštesnę klasę.

Jau vykstant traukiniu į Karaliaučių, teko pamatyti daug naujo. Pravažiavus Virbalį iš karto krito į akis gerai ir tvarkingai įdirbti laukai, raudonų čerpių stogais sodybų mūriniai pastatai. Lietuva tuomet dar buvo su samanotomis bakūžėmis, tik pasiturinčių ūkininkų trobos buvo dengiamos medinėmis skiedromis. Dauguma statinių buvo dengiami šiaudais ar net nendrėmis.

Nyku pasidarė Karaliaučiaus geležinkelio stotyje. Svetima aplinka, svetimi žmonės. Dar Kaune man buvo pasakyta, kad stotyje yra taupomoji kasa (*Sparkasse*), kur kelioninių markių čekį galiu išsikeisti į tikras markes. Kasos tarnautojas, kaip supratau, aprėkė mane, kad markes esą reikėjo pirkti oficialiu kursu. Aprimo tik tada, kai pasakiau: „student“, – ir iškeitė.

Mūsų Užsienio reikalų ministerija buvo davusi vienos Karaliaučiuje gyvenančios moters adresą ir nurodžiusi, kokiu tramvajumi galiu iki jos nuvažiuoti, bet nepasakė, kiek stotelių reikia pravažiuoti. Dr. J. Puzinas buvo man surašęs būtinų sakinių rinkinį vokiečių kalba, kaip paklausti ir kaip elgtis. Paklausiau vyresnio amžiaus moters, kur turėsiu išlipti. Mandagiai paaiškino. Iki Karaliaučiaus laikų nebuvau matęs ir tramvajaus. Kadangi viešbučiai buvo gana brangūs, mažesnio rango Užsienio reikalų ministerijos tarnautojai pas tą vokietę apsistodavo, ir ji mielai visus priimdavo. Be to, ji buvo kilusi nuo Labguvos ir dar mokėjo lietuviškai. Gyveno ji *Am Flüss* g., ponios Šulc (Frau Schultz) namuose. Butas buvo nedidelis, du kambarėliai ir trečias, mažas, prie virtuvės, matyt, skirtas tarnaitei. Ji vadinosi „ponia Wessel“. Gyveno ne viena. Kartu gyveno duktė Gretchen ir jauna giminaitė Ewa. Duktė buvo vyresnio amžiaus.

Ponia Wessel pasitiko mane mandagiai, tik paklausė, kas rekomendavo. Pasakiau. Svečių kambaryje pagyvenau keletą savaičių, iki studentai archeologai, kurie buvo atvažiavę į Kauną, surado man kambarį. Su p. Wessel susidraugavome, ji jau buvo senyvo amžiaus, bet lietuviškai susišnekėdavome.

Ponia Wessel mane ir maitino. Labai skani būdavo vakarienei paduodama bulvių mišrainė su „Magi“ – tai toks prieskonis – ir dešrelės. Pietaudavome visi keturi prie stalo svečių kambaryje. Nežinodamas vokiečių papročių, neapsiėjau be nesusipratimų. Mane Kaune mokė, kad svečiuose valgant reikia palikti šaukštelį sriubos ar antro patiekalo gabaliuką, kad neatrodytų, jog tau mažai. Vokiečiai išvalgydavo viską švariai. Pasakiau kartą Ewai, kad „du esst wie die Katze“. Ji pasiskundė p. Wessel, ir aš turėjau atsiprašyti.

Su p. Wessel eidavome į kavines, mokėdavau aš. Ji mane laikė pasiturinčiu, esą juk tik turtingų tėvų vaikas gali užsienyje mokytis. Ji nesuprato, ką tai reiškia gauti valstybinę stipendiją.

Su pačiu Karaliaučiumi supažindino jos duktė Gretchen. Ji supažindindavo ir su savo draugėmis, kurios irgi prisidėdavo prie mūsų pasivaikščiojimų ar kavinėje prie kavos puodelio. Vieną kartą p. Wessel ir jos dukra nutarė, kad vokiečių studentai nešioja žiedus, esą aš irgi būtinai turiu nešioti žiedą, tuomet neatrodysiu, kad gal esu neturtingas. Nuėjome į juvelyrinę parduotuvę, ir jos man nupirko žiedą, kurį nešioti varžiausi. Pas mus tokio papročio nebuvo.

Reikėjo atlikti ir eilę formalumų: užsiregistruoti policijoje, prisistatyti mūsų konsului.

Pas p. Wessel gyventi teko neilgai. Universiteto archeologai greit surado man butą netoli jo. Gatvės pavadinimo neprisimenu. Vokietės butas buvo prie pat kalėjimo. Iš savo kambario naktimis dažnai girdėdavau moterų riksmus ir dejones, matyt, tardymo metu kankindavo ir mušdavo. Ilgai čia nepagyvenau. Priežasčių buvo kelios. Pirmiausiai kambario sienos buvo prikabinėtos nuogybių nuotraukomis. Pamatę kolegos tuo pasipiktindavo. Be to, aš mokiau lietuvių kalbos archeologą daktarą Kiljaną, o jis mane mokė vokiečių. Vieną kartą jis užsibuvo, o buvo jau po 10 val. vakaro. Įėjo į mano kambarį šeimininkė, kuri buvo ir taip nesimpatiška, ir pasakė: „Besuch bis Zehn“. Kitaip tariant, davė suprasti, kad mes jai trukdom. L. Kiljanas pasipiktino ir man patarė, kad aš pas ją nelikčiau gyventi. Surado man kitą kambarį *Tragheimer Kirchen* g. 18, pas ponus Šinkus (Schink). Jie turėjo tris kambarius. Gyveno trijų asmenų šeima: p. Šink, jos vyras Šinkus ir dukra, kuri buvo jau ištekėjusi už jūrininko ir laukėsi kūdikio. Žmonės buvo labai malonūs ir paslaugūs. Ponas Šinkus dirbo kažkur prekyboje, žmona ir dukra – šeimininkavo namuose. Dukros vyras buvo kažkur jūroje.

Dukrą ištiko nelaimė. Pagimdė negyvą kūdikį. Dėl to ji ir jos šeima labai išgyveno. Atsitiko taip, kad tuo metu į Karaliaučių atvyko VD Kultūros muziejaus mokslinis sekretorius su žmona, muzikologas Viktoras Kuprevičius. Mane aplankė, norėdamas pasiskolinti markių. Mano kambaryje buvo pianinas, nespėjau jo informuoti apie šeimininkų nelaimę, jis puolė prie pianino ir ėmė triukšmingai skambinti. Tuomet įėjo p. Šink ir paprašė nebeskambinti. Tik tuomet papasakojau Kuprevičiui, kas atsitiko. Jis, aišku, nustojo skambinęs ir greit išėjo.

Tuos dalykus aš smulkiai pasakoju todėl, kad jei kas skaitys mano straipsnelį, žinotų, kokiomis sąlygomis man teko Karaliaučiuje gyventi.

Turiu pasakyti, kad p. Šink buvo arši hitlerininkė, mane įtikinėjo, kad Hitleris išgelbėjo Vokietiją, kuri po karo kentė nuosmukį ir net badą. Esą Hitleris davė žmonėms darbo, tiesė kelius, statė tiltus, pastatus. Jos vyras, priešingai – buvo Hitlerio priešas. Jis dažnai po darbo užeidavo pas mane ir pasakodavo, kaip vokiečiai nepatenkinti, gyvena nepasiturimai ir nors tyli, bet kišenėje laiko Hitleriui špygą. Esą jie yra priversti tylėti. Šinko žmona, pajutusi, kad jos vyras man pasakoja tokius dalykus, liepdavo manęs netrukdyti ir eiti į savo kambarį. Išeidamas jis vis dėl to sakydavo: „So, so ist die Sache aber wir müssen stil werden“ (Taip, taip, tokie reikalai, bet mes turime tylėti).

Tragdheimer Kirchen gatvė šiaip buvo gana rami, tik miegalius prikeldavo žuvų pardavėjai, rytą jie visa gerkle šaukdavo „Dorsch, Dorsch!“ Man buvo naujiena ir tai, kad pieną iš ryto pastatydavo prie durų, gyventojams nereikėjo eiti į parduotuvę.

Vėliau dėl pakitusių aplinkybių gyvenau pas mūsų konsulą, po to internate ir pagaliau – Poznanėje. Apie tai – vėliau.

PIRMIEJI ŽINGSNIAI UNIVERSITETE

Pagrindinis universiteto pastatas, kuriame tilpo visa universiteto administracija, taip pat Filologijos fakultetas buvo pačiame miesto centre, kurį sudarė teatro aikštė (*Teaterplatz*). Aikštės centre stovėjo didžiulis teatro pastatas, o aikštės pakraščiuose – įvairių įstaigų ir prekybos pastatai. Vienas garsiausių pastatų Teatro aikštės viename pakraštyje buvo geriausio Karaliaučiaus viešbučio „Grand Hotel“ arba „Park Hotel“ pastatas. Kitame aikštės pakraštyje buvo įsikūręs ir Archeologijos seminaras (*Seminar für Früh und Vorgeschichte*). Priešais centrinį universiteto pastatą stovėjo didžiulis paminklas karaliui Vilhelmui ar kancleriui Bismarkui. Ant aukšto pjedestalo didelė figūra sėdėjo ant žirgo. Paminklas buvo tamsios spalvos.

Pirmiausiai fakultete reikėjo užsiregistruoti, sumokėti už mokslą ir gauti studijų knygelę bei studento pažymėjimą (*Ausweiskarte*) su nuotrauka, kuriame buvo pažymėti gimimo metai ir namų adresas (2 pav.). Pažymėjimą kiekvieną semestrą reikėdavo registruoti. Dėl riboto vokiečių kalbos žinojimo vienas tų dalykų nebūčiau sutvarkęs. Čia viską padėjo sutvarkyti archeologas absolventas, kuris buvo atvykęs į Kauną – Benet von zur Müleris. Jis buvo Estijos vokietis, labai paslaugus ir geras vaikinas, padėjo užpildyti visas formas, supažindino mane su studijų eiga, seminaro biblioteka ir archeologiniais rinkiniais. Apskritai, visus mano reikalus tvarkė jis. Už visa tai esu jam labai dėkingas.

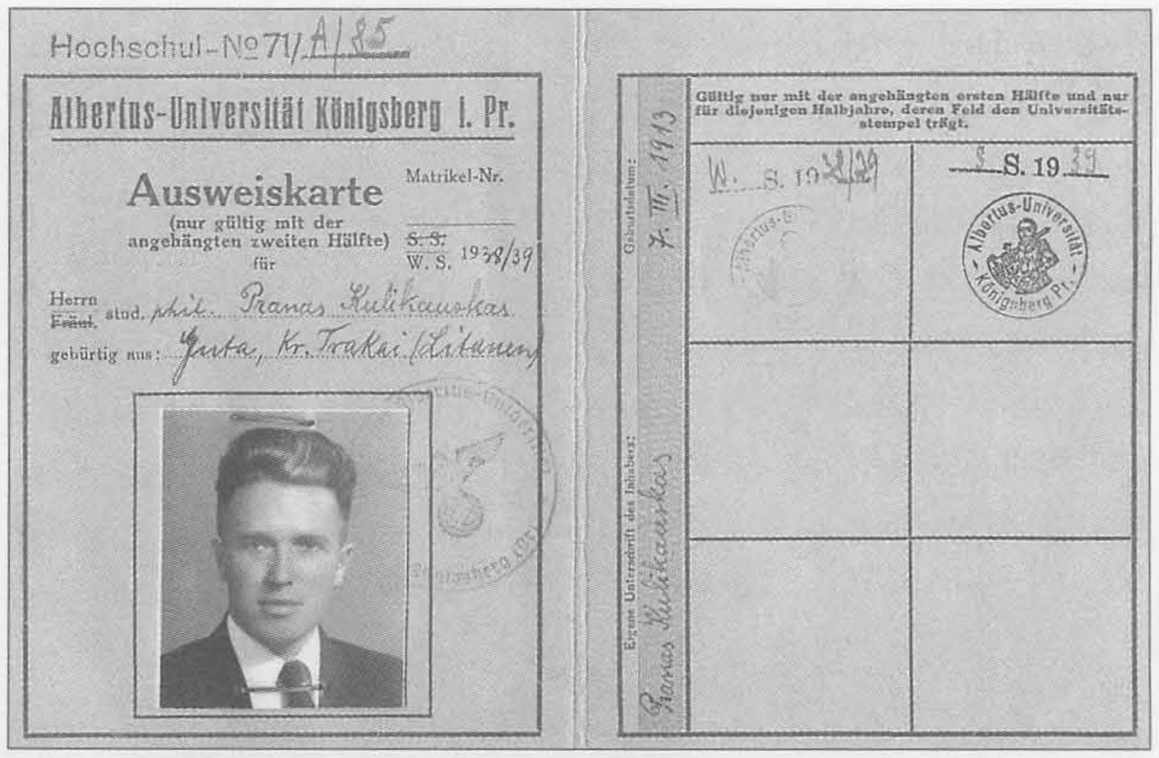

2 pav. Karaliaučiaus universiteto pažymėjimo vidinė pusė. *Iš autoriaus asmeninio archyvo.*
Fig. 2. Inner side of the certificate of the Karaliaučius University.

Archeologijos seminaras turėjo 4 kambarius: raštinę, skaityklą, biblioteką ir archeologinių rinkinių kambarį, kuriame buvo saugoma daug įvairių dirbinių iš Klaipėdos krašte tyrinėtų kapinynų.

Stojant į universitetą reikėdavo užpildyti ir asmens anketą, kurioje turėjo būti nurodyta pasirinkta specialybė, žinios apie asmenį, nurodytas kraštas, iš kurio esi atvykęs, ir net religija.

Karaliaučiaus universitete studijavo daug užsieniečių. Keliolika jų buvo iš Pabaltijo, ypač Estijos ir Latvijos vokiečiai, bei iš kitų Rytprūsių ir Vokietijos miestų. Vėliaus konsulas supažindino mane su viena studente iš Paryžiaus. Buvo studentų vokiečių ir iš Klaipėdos. Su vienu teko susitikti, jis aplankė mane universitete ir gerai kalbėjo lietuviškai.

Sąlygos studijuoti Karaliaučiaus universitete buvo neblogos. Studentai turėjo savo sporto salę, valgyklą–kavinę ir net baseiną. Baseinas buvo nemokamas, reikėjo tik pateikti studento pažymėjimą.

Užsieniečiams studentams kiekvieną savaitgalį buvo rengiamos ekskursijos po miestą, į muziejus bei pajūrio kurortus. Dažnai archeologai patys vieni organizuodavo ekskursijas į Krancą arba Raušeną. Ypač man patiko Raušenas. Nepaprastai graži gamta, daug žalumos, tvarkingi su gėlių darželiais pastatai, gražus ir švarus pajūris, kur teko ne tik išsimaudyti, bet ir pasirinkti gintarų (3 pav.). Jo čia būta gausiai. Vieną kartą gavau pakvietimą apsilankyti ir pas katalikų kunigą. Šeštadieniais gaudavau kvietimą dalyvauti sekmadienio pamaldose.

Apskritai ir pats Karaliaučius buvo gražus, švarus ir tvarkingas miestas, apjuostas pylimais, kariniais bunkeriais, specialiai įrengtais takais ir aikštelėmis, skirtais pasivaikščiojimams. Karo metu daug kas buvo sugriauta, kariniai bunkeriai užpilti vandeniu ir šiandieną

3 pav. Pajūryje Raušene renkame gintarą. *Autoriaus asmeninio archyvo nuotr.*
Fig. 3. On the beach in Rauschen we are collecting amber.

neprieinami, išskyrus vieną, į kurį įleidžiami turistai, bet įspėjami, kad būtų atsargūs.

Vieną kartą savo studijų draugo Zigfrido Smadtkės (Siegfried Schamadke) buvau pakviestas apsilankyti jo tėviškėje Morungene (Mohrungen). Čia teko patirti nesusipratimą. Zigfridas manęs neįspėjo, kad jo tėvas evangelikų-liuteronų vyskupas, ir nepapasakojo apie šeimos papročius. Geležinkelio stotyje mus pasitiko pats vyskupas, atvykęs savo automobiliu. Jis aprodė bažnyčią, namus, miestą. Tai buvo jau po Klaipėdos užgrobimo, todėl buvau vaišinamas ir lietuviškais saldainiais. Prie stalo valgyti susirinkdavo visi šeimos nariai. Po pirmos dienos vakarienės aš, pavalgęs anksčiau negu kiti, padėkojau, kaip pas mus įprasta. Jokio atsako neišgirdau. Tik kai visi pavalgė, visi atsistojo, susiėmė už rankų ir vienu balsu pasakė: „Mahlzeit“ (Ačiū, skalsaus). Tai buvo padėkos pareiškimas.

Kitą dieną vyskupas nuvežė mus prie ežero, kur saloje turėjo vasarvietę. Ežere mes plaukiojome valtimi, meškeriojome, bet laimikis buvo menkas. Aš, įlipęs į gana aukštą ežero krantą, suradau archeologinę gyvenvietę, kurioje pririnkau nemažai puodo šukių ir pašaukiau Zigfridą. Grįžę į Karaliaučių, šukes nunešėme prof. La Bomui, kuris labai apsidžiaugė, apdovanojo „Landesamt für Vorgeschishte“ leidiniais. Anksčiau ši gyvenvietė nebuvo žinoma.

MOKYMO EIGA

Iš dėstomų dalykų buvo skaitomos paskaitos, vedami seminarai, lankomos „Prussia“ muziejaus ekspozicijos ir apžiūrimi fondų rinkiniai.

Archeologijos įvadinį kursą, vadinamą „Archeologijos pagrindai“, skaitė asistentas H. Jansenas, o prof. von Richthofenas vesdavo seminarus ir skaitė specialiuosius kursus, tokius kaip „Europos archeologija“, „Slavų-rusų archeologija“ ir kt.

Stojant į archeologiją reikėjo pasirinkti tris specialybes: pagrindinę archeologiją ir pagalbines – antropologiją, baltų kalbas ir klasikinę archeologiją. Aš pasirinkau antropologiją ir baltų kalbas.

Į klasikinės archeologijos seminarą eidavome gana dažnai. Jam vadovavo toks prof. Mejeris. Vardo nežinau. Jo patalpos buvo atokiau nuo miesto centro.

Kursą “Archeologijos pagrindai” ar „Įvadas“ skaitė seminaro asistentas H. Jansenas. Į H. Janseno paskaitas susirinkdavo nemažai klausytojų. Nors buvo tik asistentas, gana jaunas vyras, nacionalistinių pažiūrų, kurių jis neslėpdavo (vėliau man pasakojo, kad dirba su Hitlerjugendu). Mes studentai jį vadindavome „Herr Professor“.

Atėjęs į kitos dienos paskaitas, H. Jansenas mėgo studentus klausinėti, taip tikrino, kaip studentai įsisavino dėstomą dalyką. Dažnai klausinėdavo ir mane. Kol aš menkai kalbėjau vokiškai, atsistodavau ir tylėdavau. Neišgirdęs iš manęs jokio atsakymo, liepdavo sėsti. Taip jis pristatydavo mane auditorijai, vertė greičiau pramokti vokiečių kalbą. Tik po dviejų savaičių gana patenkinamai supratau jo dėstomą kursą, žinojau, apie ką kalbama. Su studentais H. Jansenas būdavo gana draugiškas, mėgo bendrauti.

Prof. Bolko Freiher von Richthofenas buvo vokiečių didikas. „Freiherr“ reiškia „baronas“. Į jo paskaitas ir pratybas susirinkdavo visi archeologai. Prieš prasidedant paskaitai, seminaro sekretorė jam parengdavo visa, ko reikia paskaitai – iliustracijas, literatūrą.

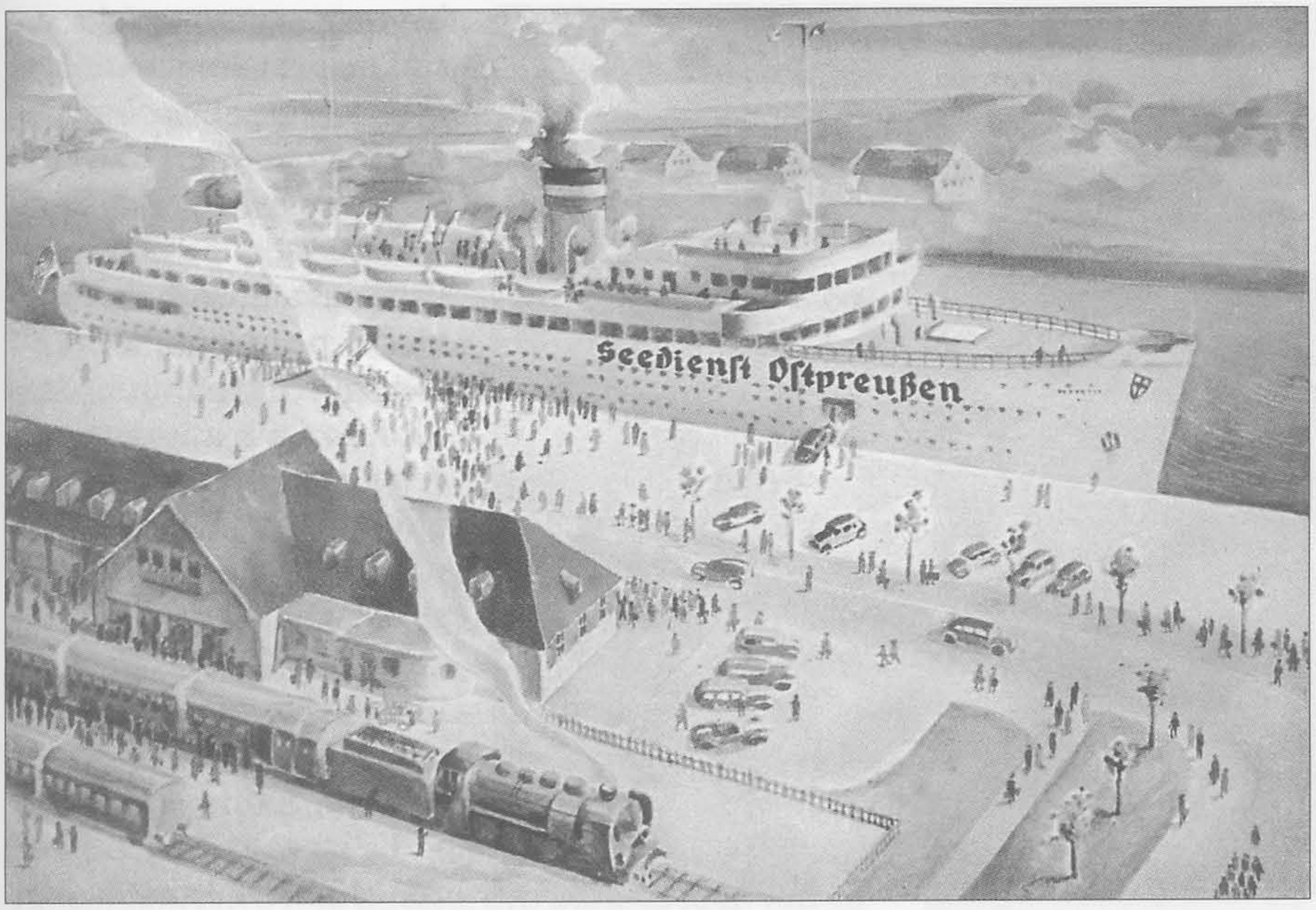

4 pav. Garlaivis, kuriuo P. Kulikauskas 1939 m. keliavo į Kylį.
Autoriaus asmeninio archyvo atvirukas.
Fig. 4. Steamboat by which P. Kulikauskas traveled to Kill in 1939.

Auditorijoje visada būdavo tamsu, nes per epidioskopą profesorius demonstruodavo iliustracijas ir literatūrą tuo klausimu. Tuo metu tarp vokiečių ir lenkų archeologų vyko karštos diskusijos dėl slavų gyventų teritorijų ribų. Lenkijos archeologas Juzefas Kosčevskis (Józef Kostrzewski) įrodinėjo, kad jau žalvario amžiuje Berlyno, Brandenburgo ir Meklenburgo žemėse gyveno slavų protėviai. Prof. Richthofenas šaipėsi iš tokių teiginių ir mums aiškino, kad minėtose teritorijose tuomet gyveno ne slavų protėviai, o varlės, nes slavų gentys susiformavo tik mūsų eros viduryje. Lenkai savinosi vadinamąją Lužitėnų kultūrą (*Lausitzer Kultur, Kultura Lužytcka*). Dėl šios kultūros nešėjų etninės priklausomybės skirtingų nuomonių pasigirsta ir dabar.

Archeologijos seminarų metu prof. Richthofenas mėgo pasišaipyti ir iš manęs. Atsinešdavo kokį nors tomą „Sovietskaja archeologija“ (*Советская археология*) ir liepdavo man rusiškai skaityti ir išversti į vokiečių kalbą. Aš tuo metu rusiškai skaityti nemokėjau. Jis palaukdavo, palaukdavo ir pagaliau sakydavo: „Šis ponas žino daugiau negu parodo“. Man būdavo gana nesmagu nors ir bandydavau „slebizavoti“. Gėda būdavo prieš kolegas studentus. Apskritai greitai pastebėjau, kad vokiečių studentai yra labiau išsimokslinę, gimnazijoje jie įgydavo daugiau žinių negu mes savo gimnazijose.

Klausydamasis prof. Richthofeno paskaitų pastebėjau naują ir netikėtą studentų elgesį. Paskaitų metu, jei studentams patikdavo profesoriaus teiginiai, jie daužydavo kumščiais į suolą, jei nepritardavo jo teiginiams – kojomis šiurendavo per grindis. Mūsų universitete tokio papročio nebuvo.

Prof. Richthofenas buvo žinomas Vokietijoje archeologas. Dėstyti paskaitų jį kviesdavosi daugelis Vokietijos universitetų. Apskritai Vokietijoje buvo paprotys, jei kuris nors garsus profesorius tą ar kitą semestrą skaitydavo Berlyno ar Heidelbergo universitetuose, studentai tą semestrą vykdavo klausytis to profesoriaus paskaitų į vieną ar kitą universitetą. Baigusiems studijas jiems būdavo išduodamas pažymėjimas, kad lankė vienus ar kitus kursus, bet tai nereiškė, kad jie lankė kelis universitetus.

Pagrindinius antropologijos kursus skaitė žinomas Vokietijos profesorius – Löferis. Į jo paskaitas ateidavo net atsitiktiniai žmonės iš miesto. Skaityti antropologijos paskaitų jį kvietėsi ir daugelis kitų Vokietijos universitetų. Savo žiniomis jis garsėjo kaip mūsų prof. Karsavinas.

Vieną kartą jo paskaitų paklausyti panoro mūsų ir lenkų konsulų žmonos. Paprašiau prof. Löferio leidimo, šis maloniai sutiko. Atsimenu, kad tuomet profesorius pasakojo apie primatus ir jų tolesnę evoliuciją.

Antropologijos pratybas vedė prof. Perretas. Per pratybas pažindino su žmogaus skeleto sandara, antropologiniais kūno dalių ir kaukolės matavimais, žmogaus kūno dalių modelių paėmimu. Mes mielai tai atlikdavome.

1939 m. iš karsto–sarkofago antropologiniams tyrimams buvo išimta filosofo E. Kanto kaukolė. Prof. Perretas papasakojo apie kaukolės ypatybes, leido mums visiems Kanto kaukolę palaikyti ir apžiūrėti. Tai buvo gerai išsilaikiusi seno žmogaus kaukolė. Vėliau ji buvo grąžinta į mauzoliejų, buvusį ir dabar tebeesantį prie garsiosios Karaliaučiaus katedros.

Prof. Perretas buvo labai malonus, mėgo bendrauti su studentais. Kai aš gyvenau ir dirbau Poznanėje, iš jo gavau keletą laiškų. Dažniausiai jis prašydavo atsiųsti

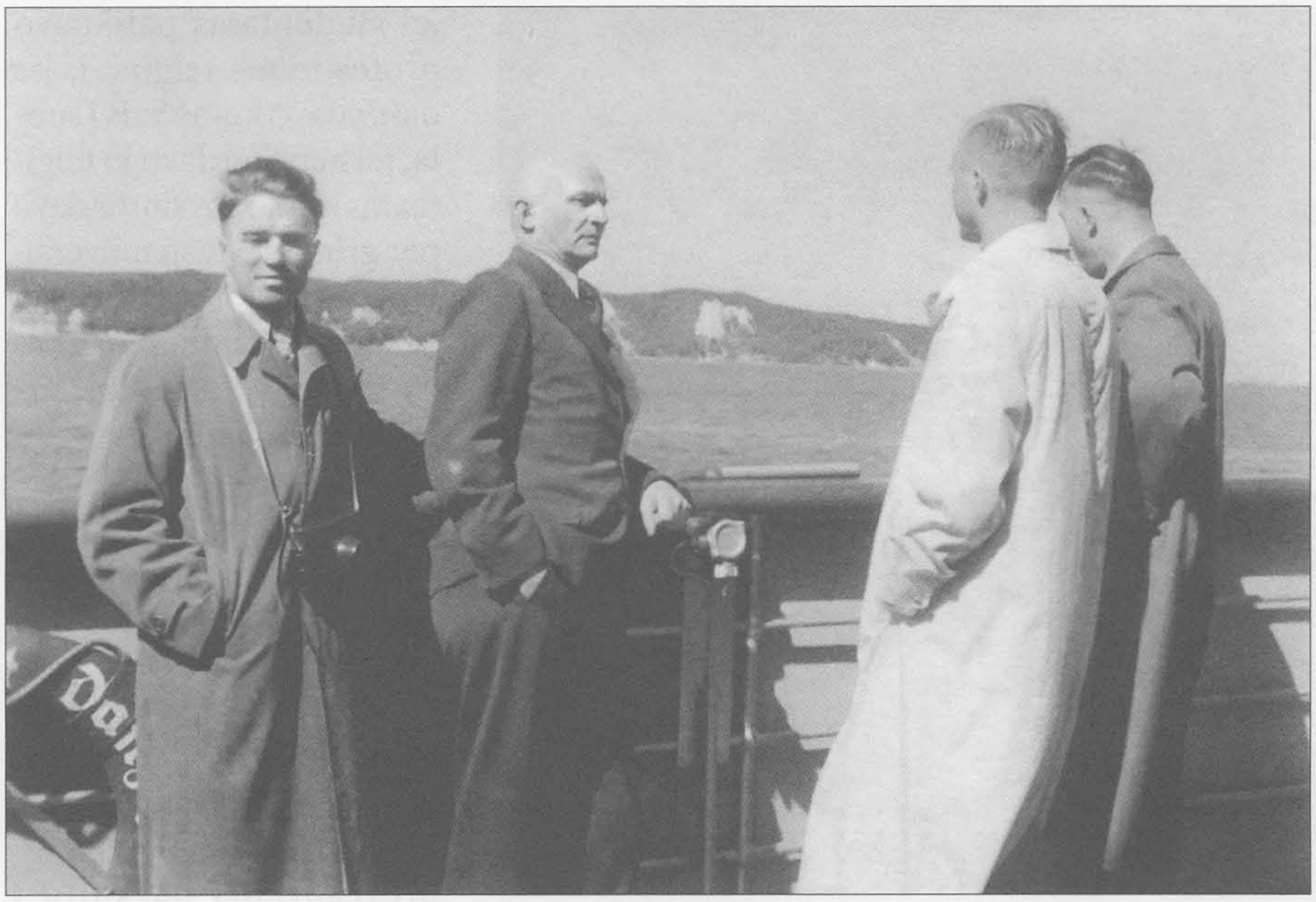

5 pav. Praplaukėme pro Riugeno salą. 1939 m. gegužės 29 d. *Autoriaus asmeninio archyvo nuotr.*
Fig. 5. We passed the Rügen Island in May 29, 1939.

jam ką nors iš maisto produktų, ypač cukraus, kuris Poznanėje buvo parduodamas laisvai, be talonų.

Baltų kalbos kursus vedė tuomet dar asistentas Viktoras Falkenhanas, gerai žinomas mūsų kalbininkams baltistas. Tai buvo be galo mandagus žmogus, mėgo pabendrauti su studentais. Jis puikiai mokėjo lietuvių kalbą, prieš karą buvo lankęsis Vilniuje, gerai pažinojo jo architektūrą, o jo pirmoji žmona buvo Vilniaus lenkė.

Su juo daug kartų teko susitikti knygyne„Gräffe und Unzer“. Tai buvo didžiausias knygynas Karaliaučiuje, kuriame būdavo daug literatūros apie archeologiją. Daug ten įsigytų knygų turiu iki šiol.

Vieną kartą išėjome iš knygyno, sustojome netoli įėjimo ir ėmėme kalbėtis lietuviškai. Jis daug klausinėdavo apie Lietuvą ir Vilnių. Pokalbio metu pastebėjau, kad jis vis apsidairo ir pagaliau pasakė: „Kalbėk vokiškai, mus seka“. Aš tuomet jo paklausiau, kodėl Karaliaučiuje nelabai mėgstami lietuviai. Ponas Falkenhanas man atsakė, kad Prūsijos gyventojams reikia įrodyti, kad jie yra „echte“ (tikri) vokiečiai. Tikram vokiečiui įrodinėti, kad jis vokietis nereikia. Iš tikrųjų, mano buvimo metu Karaliaučiuje prie daugelio parduotuvių kabėdavo iškabos, aiškiai rodančios savininko lietuvišką kilmę – „Gerulait“, „Paleikait“, „Viksvat“ ir kt.

Po karo V. Falkenhanas tapo profesoriumi, Greisvaldo universiteto rektoriumi, vėliau – Berlyno universiteto profesoriumi. Gyvendamas Berlyne, jau sovietiniu laikotarpiu lankėsi Lietuvoje. Vilniuje jam buvo surengtas specialus susitikimas su dėstytojais. Per šį susitikimą abu prisiminėme Karaliaučiaus universitetą ir mudviejų susitikimą.

Man studijuojant Karaliaučiaus universitete, santykiai tarp studentų ir dėstytojų buvo gana draugiški. Profesoriai ir asistentai nevengdavo su studentais nueiti į kokią nors kavinę. Beveik kiekvieną šeštadienį visi eidavome į vadinamąją „Kneipe“ – kavinę. Pobūvių metu vykdavo diskusijos ir archeologijos temomis. Atsimenu, kaip vieną kartą L. Kiljanas ir Benetas van zur Mühleris diskutavo dėl pasaginių, paplatintais galais apyrankių datavimo. Be užkandos, vakarienės metu nebuvo apsieinama ir be gėrimų. Vokiečiai mėgo maišyti alų, vyną, likerį. Truputį įkaušę užsisakydavo pas kelnerį atvirukų ir rašydavo humoristinius sveikinimus kitų universitetų studentams, o visi turėdavome pasirašyti. Toks paprotys tarp studentų buvo labai paplitęs. Aš stengiausi tokių pobūvių vengti. Bandydavau pasislėpti, kad manęs nerastų namuose. Eidavau į muziejus, pasivaikščioti, bet mane vis tiek surasdavo ir nusitempdavo į „knaipę“. Iki išvykdamas į Karaliaučių alkoholinių gėrimų nepažinojau. Pirmą kartą Anykščių vyno teko paragauti tik būnant septintojoje klasėje. Tuomet Alytuje buvo atidaryta Anykščių vyno parduotuvė ir daugelis domėjosi vyno skoniu. Susigundėme ir mes, septintokai. Susimetę po keliasdešimt centų nusipirkome porą butelių vyno ir ten pat, parduotuvėje, išgėrėme. Mano skrandis alkoholio netoleravo. Vėliau kolegos studentai tuo įsitikino ir manęs neversdavo kelti taurelės ir sakyti vienas kitam „Prosit“.

Kartais dažniausiai sekmadieniais, L. Kiljanas artimiausius draugus pasikviesdavo į sodą priemiestyje. Jau tuomet daugelis miesto gyventojų turėjo tokius sodus. L. Kiljanas vaišindavo kava, saldumynais. Buvo kalbama, kad jo tėvai turi savo kepyklą.

Buvo organizuojamos ir kolektyvinės išvykos. Viena tokia ir šiandieną neužmirštama išvyka buvo organizuota į Vokietijos archeologų suvažiavimą Kylyje (Kiel).

Visuotinis vokiečių archeologų suvažiavimas „Tagung“ 1939 m. pavasarį vyko Kylio universiteto patalpose. Jame dalyvauti buvo pakviesti ir Karaliaučiaus universiteto archeologai. Turiu pasakyti, kad ši išvyka davė man daug archeologijos žinių. Tai buvo gera proga archeologinei lauko tyrinėjimo metodikai pažinti.

Vokiečių archeologų suvažiavimo iniciatorius buvo Kylio universitetas. Organizavo ir suvažiavimui vadovavo prof. Dr. Walter Wüst. Suvažiavimas buvo pavadintas – „Protėvių palikimas“ (*Das Ahnenerbe*). Vyko jis nuo gegužės 30 d. iki birželio 19 d. Pirmoji savaitė buvo skirta teoriniams klausimams. Įvairia tematika buvo skaitomos paskaitos ir vyko diskusijos. Jas skaitė žymiausi to meto vokiečių archeologai. Buvo organizuojamos ekskursijos į muziejus, atmintinas vokiečiams vietas ir po miestą.

Po savaitės paskaitų buvo surengta išvyka–ekskursija po Šiaurės Vokietijos, ypač po Šlezvigo–Holšteino archeologinius paminklus ir jų tyrinėjimus. Aplankomi buvo ir tų miestų, pro kuriuos teko važiuoti ar kuriuose teko nakvoti, muziejai. Keliaujama buvo traukiniais ir autobusais. Jei į kokį miestą atvykdavome traukiniu, stotyse laukdavo autobusai. Vokiečių tvarka buvo pavyzdinė.

Iš Karaliaučiaus į Kylį plaukėme garlaiviu. Iš Piliavos (Pillau) uosto plaukėme laivu „Danzig“. Laivo nuotrauką ir tvarkaraštį išlaikiau iki šių dienų (4 pav.). Pirmą kartą plaukiau laivu Baltijos jūra. Buvo 1939 m. gegužės pabaiga. Orai – gražūs, ramūs, saulėti. Ištrūkę iš miesto stengėmės būti denyje, įdomu buvo stebėti jūrą, degintis saulėje, dėl to ir smarkiai nukentėjau. Labai nudegėme veidus, ypač aš. Po to turėjau keliolika dienų gydyti šašus. Niekas neįspėjo, kad negalima degintis saulėje taip ilgai. Taip malonu buvo sėdėti denyje supamojoje kėdėje.

Kajutėse buvome apgyvendinti po du. Visą laiką artimai bendravau su Z. Šmadtke. Kelionė mus suartino ir mes likome draugai iki jo mobilizacijos į karą.

Pavakary, kai saulė ėmė leistis, pastebėjau, kad laivo galugalis tai kyla, tai nusileidžia. Supratome, kad laivą pradeda supti. Pradžioje buvo įdomu stebėti, kaip saulė tai dingdavo, tai pasirodydavo. Buvome įspėti, kad nuo supimo gali supykinti. Patarė eiti į kajutes ir atsigulti. Mudu su Zigfridu taip ir padarėme. Išvengėme nemalonumų.

Iš Piliavos uosto išplaukėme dienos metu (5 pav.). Kylį pasiekėme kitos dieno rytą. Uoste mus pasitiko suvažiavimo organizatorių atstovas, autobusu nuvežė į viešbutį. Kambaryje apsigyvenome po du.

Ahnenerbe-Germanenkunde

TEILNEHMER-AUSWEIS

Jahrestagung 1939 zu Kiel

der Forschungs- und Lehrgemeinschaft

„Das Ahnenerbe"

Name: P. Kulikauskas

Anschrift: Königsberg Pr., Seminar für Vor- und Frühgeschichte, Theaterplatz 5.

6 pav. Kylio suvažiavimo dalyvio pažymėjimas.
Iš autoriaus asmeninio archyvo.
Fig. 6. Certificate of a participant at the Kill congress.

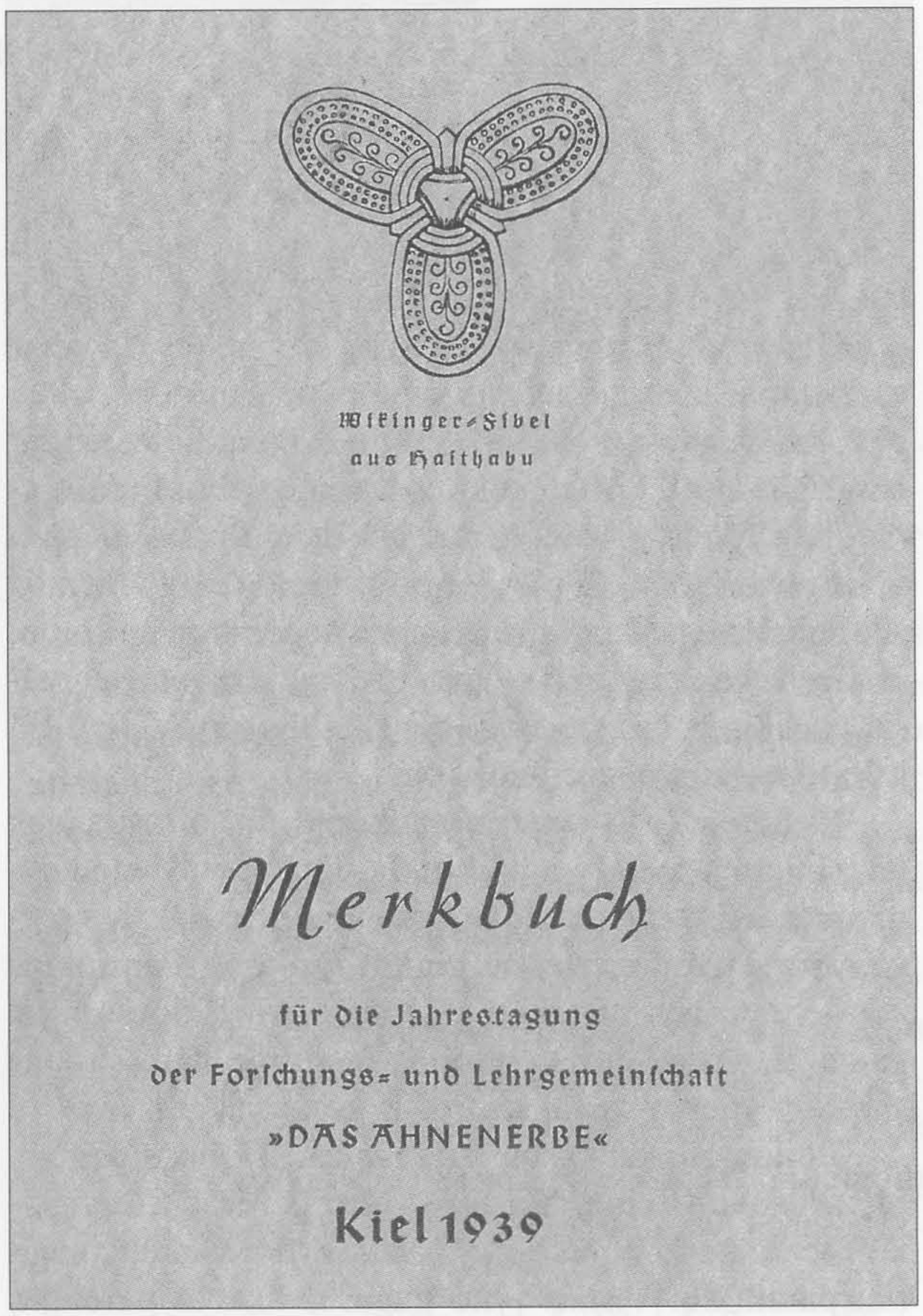
Wikinger-Fibel

aus Haithabu

Merkbuch

für die Jahrestagung

der Forschungs- und Lehrgemeinschaft

»DAS AHNENERBE«

Kiel 1939

7 pav. Kylio suvažiavimo dalyvio programa.
Iš autoriaus asmeninio archyvo.
Fig. 7. Program for a participant of the Kill congress.

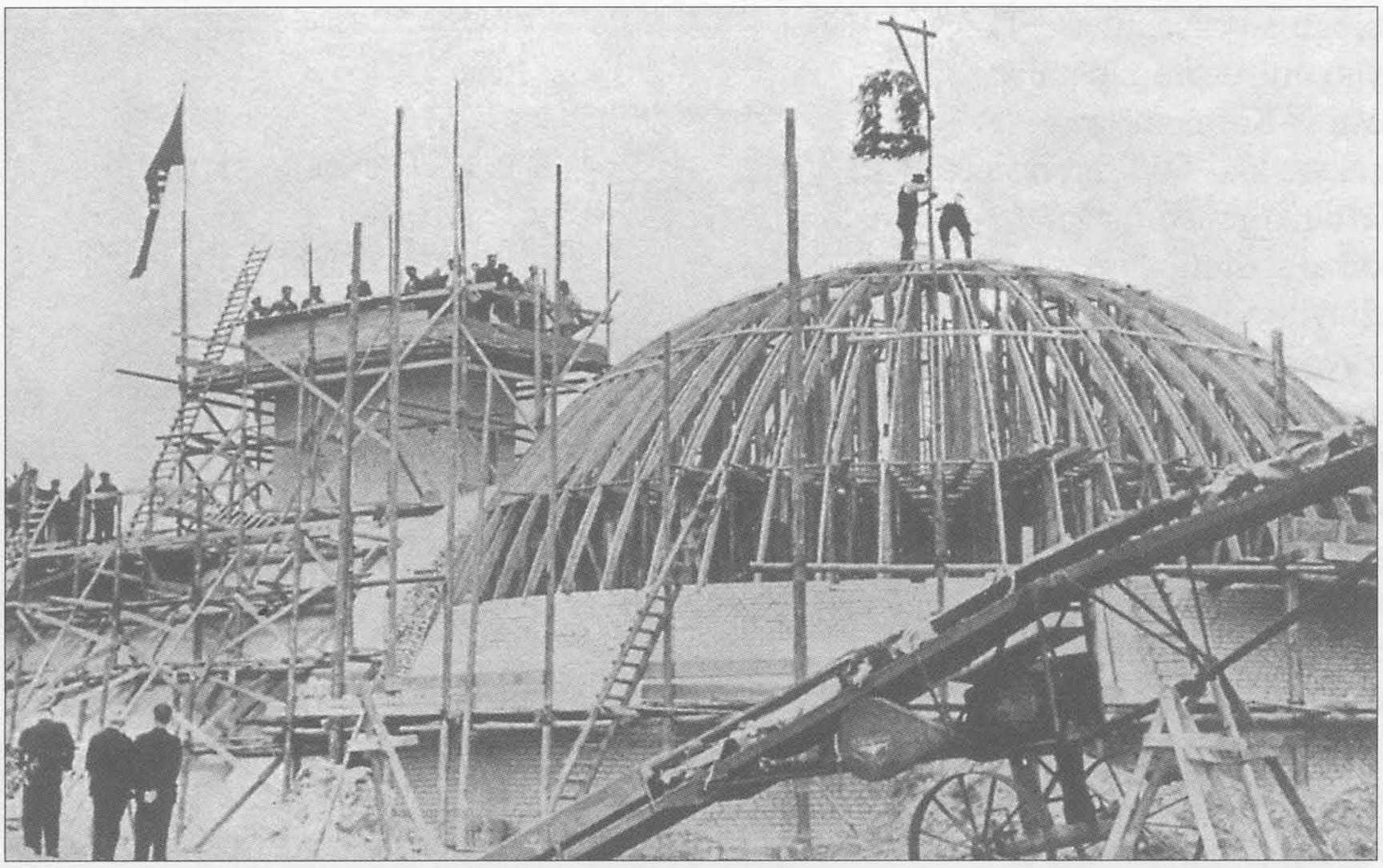

8 pav. Kupolinio pilkapio rekonstrukcija (Kalksandsteine–Kuppelgewölbe. Berlin. 1939, p. 21).
Fig. 8. Reconstruction of domical barrow (Kalksandsteine–Kuppelwölbe. Berlin, 1939, p. 21).

Po paskaitų keliese eidavome pasivaikščioti po miestą. Buvo įdomu stebėti praeivius. Užsukdavome ir į knygynus. Mieste buvo daug jūreivių, kurie nesivaržydami skvereliuose mergino jaunas moteris.

Visi dalyvavę suvažiavime kiekvieną dieną turėjo užsiregistruoti. Pirmąją dieną gavome specialius pažymėjimus (6 pav.), kad esame suvažiavimo dalyviai, paskaitų tvarkaraštį (7 pav.) ir po trilapio dobilo formos vikinginės segės kopiją, kurią prisisegėme prie atlapo. Tokios segės originalas buvo rastas garsiajame buvusiame vikingų mieste Haitabju (Haithabu). Vėliau šio miesto kasinėjimus aplankėme.

Pačiame Kylio centre aplankėme jūroje žuvusiems jūrininkams pastatytą paminklą. Jis buvo įdomiai sumanytas. Viduryje degė amžina ugnis, o prie jos stovėjo sustingę jūreiviai su ginklu rankose. Paminklas buvo ypatingas tuo, kad grindys buvo išklotos blizgančiomis didelėmis plytomis ir viduje vaikščiojant sklisdavo nepaprastai stiprus ir gražus skambesys.

Įdomiausia buvo surengta išvyka į Danijos pasienį, Šlezvigą–Holšteiną. Tai buvo beveik visas Šlezvigo–Holšteino pajūrio pakraštys, labai turtingas archeologinių paminklų. Viskas vyko pagal iš anksto parengtą programą, kuri buvo išdalyta visiems dalyviams. Buvo numatytas grafikas, programa vadinosi „Fahrten“. Kai kuriuos bukletus išsaugojau iki šiol. Specialiai išvykos dalyviams buvo paruošti archeologiniai kasinėjimai. Atsirado progos susipažinti su įvairiais tyrinėjimų metodais. Buvo tyrinėjami senovės keliai, gyvenvietės, piliakalniai, griautiniai ir degintiniai plokštiniai kapinynai ir pilkapiai. Krito į akis puikiai preparuoti objektai, atrasti kasinėjimų metu. Gyvenvietės, piliakalniai bei laidojimo paminklai tyrinėti dideliais plotais, tarp kurių buvo paliktos kontrolinės juostos. Degintinių kapų urnos buvo paliktos ant žemės kupsto, jas buvo galima apžiūrėti iš visų pusių. Naujovė – senovės kelių skersiniai pjūviai. Buvo matomos net senovės provėžos.

Labai didelį įspūdį paliko Zilto (Sylt) saloje tyrinėtas didžiulis bronzos amžiaus kupolinis pilkapis iš archeologams gerai žinomų megalitinių kapų grupės, statytas iš milžiniško didumo akmenų. Vieno tokio pilkapio bukletą išlaikiau iki šiol (Kuppelgewölbe, Berlin, 1939) (8 pav.).

Aplankyti kupoliniai megalitiniai pilkapiai yra vakarinėje Šlezvigo–Holšteino pakrantėje, netoli Iceho (Itzehoe) miestelio, Stainburgo (Steinburg) apskrityje. Čia išlikę trys kupoliniai pilkapiai, kuriuose aptikta vyrų, moterų ir vaikų griaučių su įkapėmis. Vokiečių archeologų jie buvo tyrinėti 1937–1938 metais. Atidengta buvo 10 kapų, datuojamų 1600–1200 m. pr. Kr. Didžiausiame statinyje buvo aptikti kelių aukštų palaidojimai. Laidota mediniuose karstuose. Didžiausio kupolinio kapo viduryje buvo palaidotas vyras. Jo palaikai buvo pastatyti ant akmenų pakylos ir apdėti 12,5 m skersmens akmenų vainiku.

Moterų kapai turėjo mažesnius, apie 7,5 m skersmens akmenų vainikus. Vaikų kapai buvo paprasti, jie nebuvo apdėti akmenų vainikais. Prie vienų mergaitės griaučių buvo išlikęs austos juostos su kutais fragmentas. Įdomu, kad aplink vieną kupolinį kapą buvo pastatyta žmonių figūros su pilna to meto aprangos rekonstrukcija.

Į vieną rekonstruotą kapą leido po 12 žmonių. Visi laisvai tilpo ir galėjo atsisėsti ant akmenų „suolo“ pasienyje.

Atsidūrę kupolinio kapo viduje, išgyveni neišdildomą įspūdį. Įdomu, kad kapai įrengti labai rūpestingai. Akmenys dėti lygiaisiais šonais į kapo vidų, labai

sandariai. Statyti tokie kupoliniai kapai iš milžiniškų akmenų. Kiek turėjo darbuotis to meto bendruomenė!

Kupolinių kapų teritorija buvo aptverta spygliuota tvora. Ji priklausė kariniams daliniams. Parodę suvažiavimo dalyvio kortelę buvome įleisti. Mums leido prieiti ir prie pat jūros nepaprastai stataus ir aukšto kranto. Stovėdami pakraštyje, jūrą ir skrendančius lėktuvus matėme iš viršaus.

Labai įdomus buvo ir Icchojės (Itzehoe) muziejus. Tai buvo specialus archeologinių dirbinių ir objektų rekonstrukcijų muziejus, kuris padarė man didžiulį įspūdį. Čia buvo galima pamatyti visą ano meto įrankio gamybos procesą, šiaip įvairius įrankius, atkurtas audimo stakles ir kita.

Pati Icchojė nedidelė, bet krito į akis šaligatvių pakraščiai, apsodinti raudonais žiedais žydinčiais medžiais, kurių buvo pats žydėjimas.

Iš Icchojės vykome į Šlezvigą, paskutinį mūsų išvykos miestą. Čia visas dėmesys buvo sutelktas vikingų miesto Haitabju tyrinėjimams. Buvo atidengti ištisi mediniai grindiniai ir medinių statinių, kurie yra patys garsiausi Vokietijoje, liekanos. Tai priminė Lenkijos Biskupino tyrinėjimus.

Reikia pastebėti, kad tuose miestuose, kur būdavo nakvynė, vakare prie įėjimo visus išvykos dalyvius pasitikdavo to miesto burmistras. Jis kiekvieną dalyvį pasveikindavo, o dalyvis pasisakydavo, iš kurio miesto ir universiteto yra atvykęs. Po to būdavo vaišės – sumuštiniai su sūriu, dešra ar kumpiu ir vynas, kurio kartais būdavo ir per daug.

Apžiūrėję Haitabju ir pernakvoję Šlezvige, traukiniu ir jūra grįžome į Karaliaučių, pakeliui aplankėme Hamburgą, Berlyną, Gdynę ir Dancigą.

Liubeke mums buvo parodyta seniausia katedra ir vienoje apleistoje bažnyčioje įsikūrusi senelių prieglauda.

Labai graži gamta supo Gdynės miestą ir pajūrio uostą. Pirmą kartą teko susipažinti su Dancigo architektūra. Išvykos metu mane visą laiką globojo B. von zur Müleris ir kt.

Išvykos metu susipažinau su daugeliu žymių archeologų. Čia pirmą kartą susipažinome ir su visiems Lietuvos archeologams žinomu Rytprūsių archeologu Karlu Engeliu (Carl Engel), taip pat H. Jankūnu, Petersonu, Reinecke ir kt. Pastarųjų vardų nežinau.

Su K. Engeliu dar kartą teko susitikti ir aprodyti VD Kultūros muziejaus ekspoziciją Kaune jau grįžus į Lietuvą. Jis buvo paskirtas Reicho atstovu muziejų ir kultūros reikalams. Atsisveikindamas pažadėjo savo paramą, jei jos prireiks. Tuo pasinaudoti neteko.

9 pav. P. Kulikauskas 1938 m. lapkričio mėnesį pas A. Algenį.
Autoriaus asmeninio archyvo nuotr.
Fig. 9. P. Kulikauskas at A. Algenis' place in November of 1938.

Trumpas išvykas Archeologijos seminaro dalyviai organizuodavo ir į Rytprūsius. Viena tokia įdomi išvyka buvo surengta į garsiuosius Viskiautų pilkapius. Kaip archeologams žinoma, jie buvo tyrinėti, bet kad kur nors netoliese turėjusi būti gyvenvietė, nėra žinoma. Prof. Richthofenas kartą net pajuokavo sakydamas, jei kas iš mūsų atras senąją vikingų gyvenvietę prie Viskiautų, jis pastatys šampano butelį. Deja, tokia gyvenvietė nėra atrasta iki šiol. Išvykoje dalyvavo ir vyresnio amžiaus emeritas Voigtmanas, kuris kurį laiką Viskiautuose mokytojavo. Pasakodamas apie tuos laikus, rodė mums, kur dažniausiai pasirodo briedžiai. Iki pilkapių ėjome paprastu kaimo keliuku. Keliuko viduryje telkšojo bala, o pasakotojas taip buvo įsijautęs, kad rodydamas vietą, kur lankydavosi briedžiai, kalbėjo: „Elch, Elch“, – ir pliumptelėjo į balą. Buvo juoko ir rūpesčių. Po to jis nuvedė mus pas žmones, kur gyveno mokytojaudamas. To namo šeimininkai labai džiaugėsi mūsų apsilankymu, vaišino, kaip ir pas mus Lietuvoje,

kiaušiniene, plakta su pienu, ir duona. Vikingų gyvenvietės taip ir neradome.

Baigdamas pasakoti svarbesnius įvykius, turiu keletą žodžių pasakyti apie savo ryšius ir santykius su konsulatu. Man būnant Karaliaučiuje, Lietuvos konsulu buvo Leopoldas Dimša. Su juo ir jo šeima teko palaikyti gerus ryšius. Vieną kartą konsulas, sužinojęs, kaip archeologai rūpinosi manimi, nieko man nesakęs surengė viso Archeologijos seminaro dalyviams priėmimą. Dalyvavo ir baronas B. Richthofenas. Buvome gausiai pavaišinti užkandžiais ir vynu. Dalyvavo visi seminaro archeologai. Pietų metu prof. Richthofenas pasakė gražią kalbą apie Lietuvą ir prūsus ir užbaigė ją žodžiais: „Kas buvo, kas nebus, bet Lietuva nepražus". Aš net amtelėjau, kad jis tai pasakė lietuviškai. Tai pastebėjęs, konsulas man pasakė: „Tai ką, tu nežinojai, kad profesorius gerai moka lietuviškai?" Iš kur aš galėjau žinoti – į mane jis niekad nesikreipė lietuviškai. Per pietus, kuriuose dalyvavo apie 12 dalyvių, buvo išgerta nemažai raudonojo ir baltojo vyno. Kai po priėmimo keliavome namo, prof. Richthofenas neleido pirkti tramvajaus bilietų – sumokėjo už visus.

Mano ryšiai su Lietuvos konsulatu buvo geri. Konsulatas buvo įsikūręs Liuizentalyje (Luisenthal), geriausiame Karaliaučiaus rajone, didžiuliame name, kuriame buvo konsulato raštinė ir konsulo butas. Konsulas L. Dimša buvo gana aukštas gražus vyras, baigęs mokslus Anglijoje, mokėjo keletą kalbų ir, mano manymu, deramai atstovavo Lietuvai.

Konsulate susidraugavau su sekretoriumi Algiu Algeniu, kuris buvo jau apie 40–45 metų, bet nevedęs. Dažnai mane pasikviesdavo pas save (9 pav.), kartu lankėme teatrus, restoranus, kavines. Keletą kartų abu vykome į Raušeną ar Krancą, o pats konsulas, vykdamas automobiliu į užmiestį, pasiimdavo ir mane. Jis dažnai vykdavo į Piliavos uostą, palikdavo mus mašinoje, pats eidavo į uostą ir stebėdavo karinius objektus ir karių judėjimą. Po tokios išvykos, jei buvo ką pastebėjęs, pranešdavo mūsų Užsienio reikalų ministerijai.

Švietimo ministerijos archyve yra išlikę 2 dokumentai ir apie mane. Vienas jų – daktaro J. Puzino rekomendacija stipendijai gauti, o kitas – konsulo L. Dimšos pranešimas apie tai, kad aš gerai atstovauju Lietuvai.

Kurį laiką man teko konsulate ir pagyventi. Čia mane užklupo ir Vokietijos karas su Lenkija, ir Lietuvos okupacija. Prasidėjus karui su lenkais, konsulas nuolat klausėsi anglų radijo ir su mumis visais pasidalydavo naujienomis. Prisimenu vieną jo pastabą. Kai vokiečiai išplėtė savo karo veiksmus net į Šiaurės Afriką, anglai visą laiką traukėsi, to aš negalėjau suprasti. Paklausiau konsulo, kodėl anglai pralaimi mūšius. Konsulas atsakė: „Anglai visada pralaimi visus mūšius, bet paskutiniame mūšyje visada laimi". Iš tikrųjų taip atsitiko ir vokiečių armijai Šiaurės Afrikoje.

Dar 1939 m. konsulas pasiūlė man apsigyventi konsulate ir mokyti jo dukrą lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos, mat jo dukrelė lankė vokiečių mokyklą ir turėjo auklę vokietę. Kad geriau pasirengčiau pamokai, konsulas man padovanojo A. Šapokos „Lietuvos istoriją", kurią išsaugojau.

Konsulate atsakinguoju sekretoriumi dirbo Otto Paleikaitis, o sekretoriumi – kaip minėjau – A. Algenis. O. Paleikaitis gyveno netoli konsulato, Kaštonų alėjoje, labai gražioje vietoje, ir mane dažnai pasikviesdavo pas save kavos puodeliui. Jo žmona Marija, labai graži moteris, puikiai kalbėjo ir vokiškai, ir lietuviškai. Tai buvo labai malonūs žmonės, vėliau teko pas juos pagyventi. Klaipėdoje jie turėjo pasistatę gražų namą, kurį rusai atėmė. Nueidavome ir į dramos teatrą. Man labai patiko užrašas virš įėjimo į teatrą: „Ewig jung ist nur die Fantasie" (*Amžinai jauna yra tik fantazija*).

Gyventi konsulate man buvo labai patogu. Gavau kambarį ir išlaikymą, nereikėjo nieko mokėti. Tai buvo didelė parama.

Konsulas L. Dimša buvo geras diplomatas. Jis puikiai sugyveno su aukštais vokiečių pareigūnais, iš kurių sužinojo, kada vokiečiai užims Klaipėdą. Konsulas apie tai nutarė nedelsdamas informuoti Lietuvos vyriausybę. To padaryti nesiryžo diplomatiniu paštu, nutarė nusiųsti mane pranešti baisią žinią. Be to, jis bijojo, kad nebūtų išduotas aukštas vokiečių pareigūnas, kurio užimamas pareigas ir pavardę man pasakė. Tuo tikslu davė man diplomatinio kurjerio pažymėjimą ir išsiuntė į Kauną. Atvažiavęs su vadinamąja „verbaline nota", buvau priimtas pas ministrą pirmininką (kunigą Vladą Mironą), buvusį vyriausiąjį kariuomenės kapelioną, su kuriuo buvau gerai pažįstamas. Ministras pirmininkas priėmė mane už uždarų durų, ir aš papasakojau, kas man buvo pavesta. V. Mironas padėkojo man už pranešimą, liepė perduoti linkėjimus konsului L. Dimšai ir išleisdamas pasakė: „Mes ne kažin ką galime padaryti. Jei pradėsime kraustyti kai ką iš Klaipėdos, vokiečiai supras, kad juos kažkas išdavė, bet ką galėsime, tą padarysime".

Taigi Karaliaučiuje teko pabūti ir diplomatiniu kurjeriu. Kai per atostogas gabendavau dr. Puzino ar dr. Almino prašytus daiktus, konsulas irgi duodavo

diplomatinio kurjerio pažymėjimą. Tokį pažymėjimą išduodavo ir Užsienio reikalų ministerijos kanceliarija, kai to reikėdavo. Paskutinį kartą diplomatinio kurjerio pažymėjimą gavau 1940 m., rusams jau perėmus pasienio kontrolę. Laimė, kad dar praleido.

Apskritai rusams okupavus Lietuvą, daug kas pasikeitė. Būta išgyvenimų ir rūpesčių. Pirmasis, kuris man pranešė apie rusų įsiveržimą į Lietuvą, buvo antropologijos pratybų vadovas prof. Perretas. Pratybų metu jis pareiškė gilią užuojautą. Rusams okupavus Lietuvą, buvo likviduotas mūsų konsulatas Karaliaučiuje ir atstovybė Berlyne. Švietimo komisariatas mane atšaukė iš studijų Karaliaučiuje ir pranešė, kad stipendija man nutraukiama.

Konsulato patalpos nebuvo užimtos. SSRS konsulatas įsikūrė kitur. Turėjome verstis ir elgtis, kaip kas išmanėme. Konsulas L. Dimša su šeima ir sekretorius A. Algenis išvyko į Vakarus. Apie tolesnį konsulo ir jo šeimos likimą po to nieko nežinojau. Spėju, kad jis išvyko į Angliją. A. Algenis atsidūrė Amerikoje, su juo trumpai susirašinėjau, ir kai septintojo dešimtmečio pradžioje ar viduryje pirmą kartą vyko Lietuvos rašytojų, mokslininkų ir menininkų delegacija į JAV, mano žmonai A. Algenis įteikė lauktuvių škotiško viskio butelį. Atsižvelgdami į tai, kad ryšiai su užsieniu buvo draudžiami, susirašinėjimą nutraukėme. Vėliau tik iš Amerikos lietuvių sužinojau, kad A. Algenio jau nėra gyvo.

Iš konsulato darbuotojų Karaliaučiuje liko tik atsakingasis sekretorius O. Paleikaitis. Likviduojant konsulatą, visi jo darbuotojau pasidalijo konsulate už vizas sukauptas lėšas. Konsulas man irgi davė 300 markių, kurios pravertė man kukliam pragyvenimui. Tuomet apsigyvenau pensionate, kur palyginti nebrangiai gavau kambarį ir visą išlaikymą. Pensionato šeimininkei atiduodavau gautas maisto korteles.

O. Paleikaitis buvo pakviestas dirbti į SSRS konsulatą atstovauti Lietuvos reikalams. Jis, be vokiečių kalbos, gerai mokėjo rusų kalbą. Kai 1941 m. prasidėjo Vokietijos ir SSRS karas, O. Paleikaitis buvo vokiečių gestapo suimtas ir pasodintas už grotų. Ten jis buvo tardomas, kankinamas. Kaltinamas buvo dėl to, kad nuėjo tarnauti rusams, bet buvo kaltinamas ir tuo, kad esą jis prikalbino mane grįžti į Lietuvą. Vėliau dėl to vokiečių gestapas tardė mane, jau grįžusį į Kauną. O. Paleikaičio žmona nebuvo suimta. Ji grįžo į Klaipėdą, tarnavo namų šeimininke, o po kelerių metų jai davė leidimą išvažiuoti į Vokietiją, kur gyveno jos sesuo. Atsisveikinę Vilniuje, daugiau jokio ryšio nepalaikėme. Suprantama, bijojome rusų saugumo.

10 pav. P. Kulikuskas Poznanėje.
Autoriaus asmeninio archyvo nuotr.
Fig. 10. P. Kulikauskas in Poznanj.

Turiu pastebėti, kad ir nepriklausomos Lietuvos laikais konsulato darbuotojai buvo sekami. Tai paaiškėjo, kai konsulienei pavyko išaiškinti, kad tarnaitė lietuvė buvo vokiečių gestapo angažuota. Apie tai sužinojęs konsulas ją atleido ir išsiuntė į Lietuvą. Buvau sekamas ir aš. Gyvenant pas vokiečius, dažnai ateidavo policininkas, tarsi prašydamas duoti jam lietuviškų pašto ženklų, esą jis buvo jų kolekcionierius.

Kada rusai veržėsi į Lietuvą, daug inteligentų pasitraukė į Vakarus. Kaip visi žinome, į Vokietiją pasitraukė ir A. Smetona su šeima. Vokiečiai jį priėmė gana pagarbiai, apgyvendino geriausiame viešbutyje, bet lankytojų neprileisdavo. Leisdavo su juo pasimatyti tik konsului L. Dimšai.

Kol dar konsulatas nebuvo panaikintas, į jį užsukdavo daugelis pabėgėlių. Čia teko matyti keletą mūsų diplomatų ir ministro pirmininko J. Tūbelio žmoną su dukrele, kurios keletą dienų pagyvenusios konsulate, išvyko iš Karaliaučiaus. Teko kurį laiką pabendrauti ir su buvusiuoju mūsų ambasadoriumi Sidzikausku.

1939 m. prasidėjus karui su Lenkija, vokiečiams grobiant Čekoslovakiją ir kitus kraštus, visi universiteto studentai ir dėstytojai buvo mobilizuoti į Reicho armiją. Archeologijos seminare likau aš vienas ir sekretorė. Prof. Richthofenas įteikė man raktus nuo patalpų, bibliotekos ir rinkinių, paliepė viską prižiūrėti. Jokių užsiėmimų ir pratybų nevyko. Prof. Richthofenas, mokėjęs beveik visas Europos kalbas, buvo pakviestas dirbti į Užsienio reikalų ministeriją.

Laimė, kad dar prieš karui prasidedant, prof. Richthofenas pasirūpino mano studijų tolesne eiga. Jam tarpininkaujant, universiteto vadovybė kreipėsi į Reicho švietimo ministeriją, prašydama, kad man įskaitytų studijų laiką Kauno Vytauto Didžiojo universitete ir leistų pirma laiko ginti disertaciją daktaro laipsniui įgyti. Reicho švietimo ministerija sutiko, viską įskaitė į studijų laiką Karaliaučiaus universitete.

Prasidėjus karui, universitetas dar spėjo man išduoti pažymėjimą, kad aš išklausiau visus kursus ir suteikė filologijos kandidato laipsnį bei leidimą ginti daktaratą. Pažymėjimas ir studijų knygelė yra Vilniaus universiteto archyve.

Poznanėje mano studijų draugas, dažnai minėtas B. von zur Mühleris ėjo Poznanės paminklosaugos vedėjo pareigas. Jis, žinodamas, kad aš likau Karaliaučiuje vienas, pakvietė mane į Poznanę, įdarbino jo vadovaujamoje įstaigoje ir nuoširdžiai rūpinosi mano buitiniais reikalais.

Poznanėje darbas buvo nesunkus (10 pav). Be manęs, čia buvo įsidarbinę studijų draugai Otto Bongas ir Evaldas Ewingas, abu kilę iš Latvijos. O. Bongas buvo didelis senienų mėgėjas. Dar gyvendamas Latvijoje, jis jau buvo sukaupęs nemažus archeologinių dirbinių rinkinius, kuriuos atsigabeno išvykdamas į Vokietiją ir laikė savo namuose. Jau sovietiniais laikais sužinojau, kad O. Bongas Bonoje turėjo didžiausią antikvariatą, kuriame galima buvo gauti viską, net rūpimų kraštų štabų žemėlapius. E. Ewingas žuvo prie Stalingrado. Apie tai man parašė jo motina.

Būdamas Poznanėje turėjau progos susipažinti su garsia biblioteka ir archeologiniais rinkiniais bei archeologine literatūra iš Varšuvos archeologijos muziejaus. Rinkiniuose detaliau teko pažinti Lenkijos vadinamąją „Złota kultura“ medžiagą, be to, iš bibliotekos buvo leista pasiimti knygų. Iki dabar pas mane išliko knyga apie Rutulinių amforų kultūrą.

Iš nemalonių prisiminimų dirbant Poznanėje liko vokiečių elgesys su lenkais. Maisto davinys, kuris buvo skiriamas pagal korteles, buvo sumažintas. Jie visai negaudavo pieno ir kai kurių kitų produktų. Viešose įstaigose prie įėjimo kabėjo iškabos: „Für Hunde und Polen Eintrit verboten“ (Šunims ir lenkams įėjimas draudžiamas). Be to, lenkai atlape turėjo nešioti geltoname fone raidę „P“, tai reiškė lenkas, – taip, kaip vokiečių okupacijos metais Kaune žydai turėjo nešioti atlape raide „J“ (*Jude*). Iki žydai buvo suvaryti į lagerius, jiems buvo draudžiama vaikščioti šaligatviais, jie turėjo eiti gatve, šalikele.

Gavęs leidimą iš SSRS konsulato Karaliaučiuje, 1941 m. lapkričio mėn. sugrįžau į Lietuvą, kur toliau studijavau Vilniaus universitete ir dirbau VD Kultūros muziejuje Kaune Priešistorinio skyriaus vedėju, o nuo 1944 m. rudens – ir Vilniaus valstybiniame universitete.

Paskutinį kartą Karaliaučiuje teko būti apie 1956–1957 m. Neįsivaizdavau, kad bombardavimais galima taip sugriauti miestą. Negalima buvo pažinti garsių pastatų, išnyko muziejai ir jų rinkiniai. Ypač krito į akis vandeniu užlieti visą miestą supę bunkeriai.

Gauta 2001 12 11